

จดหมายเหตุรายวัน

จดหมายเหตุรายวัน เป็นจดหมายบันทึกการกิจประจำวันครั้งเดียวตามหัวเมืองต่างๆ เป็นบันทึกประจำทางเด็ดจีประพาส ทรงบันทึกทุกวัน ในจดหมายเหตุรายวันนี้ มิใช่พระราชหัตถเลขา ที่ทรงมีถึงผู้หนึ่งผู้ใด เป็นเพียงแต่บันทึกความทรงจำในเหตุการณ์ที่ทรงปฏิบัติในวันหนึ่ง ๆ ระหว่างที่ เสด็จประพาสเท่านั้น จดหมายเหตุรายวันนี้จึงเป็นบันทึกที่ให้รายละเอียดมากที่สุด

จดหมายเหตุรายวัน

ระบบทางเด็ดจีประพาสไทรโยค จ.ศ. 1239

ระยะทางเด็ดจีพระราชดำเนินตามลำน้ำแควน้อยแขวงเมืองกาญจนบุรี ตลอดจนถึงเมืองไทรโยคน้อย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เคยเสด็จรวม 4 ครั้ง ครั้งที่ 1 เมื่อบีระกาเบญจศักดิ์ จุลศักราช 1235 เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคด้วยเรือกลไฟทางทะเลไปขึ้นที่เมืองราชบุรี แล้วเสด็จทางสหลมารคไปลงเรือพระที่นั่งที่ท่าสะครออล่องลงมา วันเสด็จจากกรุงเทพฯ วันใด คันจดหมายเหตุไม่พบร แต่อยู่ในราวดีอนกุมภาพันธ์ ครั้งที่ 2 คือ ในปีจลูนพศก จุลศักราช 1239 เสด็จพระราชดำเนินจากกรุงเทพฯ วันพุทธสบดีที่ 17 มกราคม เมื่อเสด็จกลับจากลำน้ำแควน้อยแล้ว เสด็จไปประทับแรมอยู่เมืองราชบุรีจนวันพุทธสบดีที่ 21 กุมภาพันธ์ จึงเสด็จกลับกรุงเทพฯ รวมประทับแรม 35 ราตรี ครั้งที่ 3 เสด็จพระราชดำเนินเมื่อบีชาดสัมฤทธิศักดิ์ จุลศักราช 1250 ออกจากกรุงเทพฯ วันอาทิตย์ที่ 6 มกราคม แล้วเสด็จประทับแรมอยู่เมืองราชบุรีจนวันคุกร์ที่ 8 กุมภาพันธ์ เสด็จกลับกรุงเทพฯ รวมประทับแรม 33 ราตรี ระยะทางเด็ดจีอย่างเดียวกับครั้งที่ 2 เว้นแต่ลากีประทับแรมเปลี่ยนไปจากคราวก่อนนั้น ครั้งที่ 4 เสด็จพระราชดำเนินเมื่อบีระกา เอกศักดิ์ จุลศักราช 1271 ไปประทับแรมเมืองกาญจนบุรีและเสด็จลำน้ำน้อยชั่วคราวเพียงลำพัง เมื่อวันจันทร์ที่ 6 กันยายน เสด็จกลับมาประทับแรมเมืองกาญจนบุรี แล้วเสด็จเมืองเพชรบุรีต่อไป

จดหมายเหตุระยะทางเด็ดจีประพาสไทรโยคเล่นนี้ รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชพินธ์เป็นรายวันเพียงเสด็จกลับจากลำน้ำแควน้อยมาประทับเมืองราชบุรี ต่อมามีจดหมายเหตุรายวัน เพราะประทับอยู่ประจำที่ จดหมายเหตุนี้จึงจบลงเพียงเท่านั้น ไม่มีตลอดถึงเสด็จกลับกรุงเทพฯ

ในบันนี้ เดิมรัชกาลที่ 5 ทรงคิดจะเสด็จประพาสเมืองนครราชสีมา แต่ทรงทราบว่าข้าวเมืองนครราชสีมาแหง ทรงเกรงว่าจะทำความเดือดร้อนให้แก่ชาวเมือง ด้วยเหตุว่ามีผู้ตามเสด็จมาก จึงทรง

เปลี่ยนเป็นสีประจำชาติไทยแทน ต่อไปนี้เป็นความบางตอนในจดหมายเหตุระบบทางสีประจำชาติไทย

เรื่องสัมโภนครไซค์ นี้ขอเสียงนานาน อย่างที่มีผู้กล่าวกันเป็นคำล้อของว่า “นครไซค์ สัมโภหวาน ข้าวสารขาว อุกสาวสวย” พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ ทรงร่วมกับนายกรัฐมนตรี ได้เสด็จผ่านนครไซค์ และทรงชมสัมโภเมืองนครไซค์ไว้ว่า

“.....มีสัมโภเมืองนครไซค์ ที่ชั้นซื้อกันอยู่ด้วย ไม่มีสัมโภที่ไหนจะดีกว่าที่นี่ แต่ถึงดังนั้น ไม่ดีไปทั่งเมืองนครไซค์ ดีเดี่ยวอัมใหญ่ อัมน้อยสองแห่ง.....”

การสังเกตของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ จึงมีผลต่อการก้าวเท้าเดินของพระที่นาราประภูมิทรงสังเกต ได้ทรงเล่าไว้ว่า

“เดินเรียงกันเป็นแถวๆ พระบูฐาราม เดินเร็ว ได้ลองให้พระบูฐาราม * ถือนาฬิกาสำหรับนับก้าว ครบหนึ่งได้ 896 ก้าว ผิดก้าวละศอก เป็น 11 เสน่ 4 วา เดินใน 4 มินิตบรรจบรอบ.....”

นอกจากนี้ทรงกล่าวถึงพระบูฐารามเจดีย์ด้วยว่า คงสร้างก่อนเจดีย์องค์ใดๆ ในประเทศไทย และคงสร้างกันมาหลายครั้งหลายหนัด้วยเหตุว่า ช่างรุดหรุดโกร姆แล้วกบูรณะกันต่อมา ฉะนั้นรูปเจดีย์เดิมจึงไม่เหมือนดังเช่นบ้ำบันนี้ ความในจดหมายเหตุระบบทางว่า

“.....พระเจดีย์องค์นี้จะได้สร้างขึ้นก่อนพระเจดีย์ในประเทศไทยทั้งปวง เพราะมีพยานที่แอลเห็นได้ว่าเป็นของคราวนั้น เพราะได้ชุตได้แผ่นศิลาที่ Jarvis คาดว่า เยื่อมมาเหตุปั่นราوا และเป็นตราแผ่นดินบ้าง จารึกไว้ในที่ต่างๆ บ้าง ทั้งมีจักรศิลาซึ่งแสดงเป็นคำเปรียบว่า ธรรมจักรชุดได้ในที่นั้น ดังไว้ที่ฐานพระด้านตะวันออกเฉียงเหนือถึง 2 กันหังศิลาสลักลายต่างๆ เป็นอย่างโบราณ คาดว่าเป็นกุฏิ ต้องกันกับที่มีในเมืองอินเดีย ที่พระเจดีย์อสิบัดนະ ซึ่งเป็นพระเจดีย์ของกษัตริย์ศรีธรรมาราโคกราชสร้างเป็นต้น.....”

เมื่อไปถึงพระแท่นคงรังเมืองกาญจนบุรี ชาวบ้านเล่าว่าเป็นที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาปรินิพพานที่นี่ โดยมีเรื่องราวศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เช่น มีน้ำบันพระโอมรู หลักแหงงอเพราร้องให้สิงสารพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงวิจารณ์ว่า

“ธรรมศาสนไทย ๆ เรา มักจะถือการที่หลังศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ มากกว่าที่จะถือพระพุทธคุณโดยแท้”

เสด็จประจำสครั้งนี้ ทรงพบพวกระหว่างชั้นใช้ชีวิตเรื่องน้ำเพรากลัวฝ่าย จึงรับสั่งให้หนอสาย* ปลูกผ้าให้

* เจ้าพระยาวิชิกรวงศ์พิไก (ม.ร.ว. กส.)

* พระองค์เจ้าสาย สนั่นวงศ์

“.....พวงกระเหรี่ยงนั้นได้ม้าปลูก 16 คน มีชูปเทียนนานุชาตมอด้วย แต่มันบอกว่า มาด้วยกันประมาณสัก 100 มาพนทพหลังเข้าตอกใจพา กันหนีไปเสียหมด เหลือได้ม้าปลูก 16 คน....”

เมื่อมาถึงตลาดญี่ปุ่นเมืองกาญจนบุรี ได้เห็นภูมิประเทศแล้วจึงได้ทรงเล่าถึงว่า สถานที่นี้เป็น ที่พักพูลของข้าศึกได้ เพราะเป็นที่อุดมสมบูรณ์มีน้ำและหญ้าพอจะเลี้ยงช้างม้าได้เป็นจำนวนมาก ทรง เล่าว่า

“ที่ตลาดญี่ปุ่นนี้มีหญ้ามาก ถ้าจะเลี้ยงช้างสักกี่ร้อยก็เลี้ยงได้ เป็นที่สำคัญในการศึก เมื่อเรา ยังทำศึกอยู่กับพม่า กองทัพเราต้องรับหรือกองทัพข้าศึกจะมาตั้ง ก้มกจะซิงเอาที่นี้ไว้ในกองทัพด้วยเป็น ที่อุดม ได้อาศัยเลี้ยงพาหนะในกองทัพได้มาก.....”

ราชากลที่ 5 ได้เสด็จไปตามลำแม่น้ำถึงสามแยก ไปแม่น้ำน้อยแควหนึ่ง (แควน้อย) ไป แม่น้ำใหญ่แควหนึ่ง (แควใหญ่) ตรงกลางเป็นหัวแหลมมีหาดข้างหลัง มีเข้าบับช้อนกันดุงาม จึงทรง พระราชนิพนธ์โคลงชมธรรมชาติว่า

๓ ถ้าน้ำสามแยกยัง	เรือเรา
ชุมผึ้งทั้งสามเนา	หมู่ไน
สอนสอนชับช้อนเขา	เขียวช้อม
แตกเล่นถมติตรให้	ติดต้องหฤทัย

พระพุทธเจ้าหลวงทรงกล่าวถึงพวงตองซู่เป็นพวงม้า พวงนี้ชอบเรื่อร้อน เป็นคนที่มีใจ คอดเหดร้าย ทรงกล่าวว่า

“คนพวงนี้มักเป็น—คนชั่วโดยมาก ใจดูร้ายเป็นยิบซื่องเมืองไทย วนชินนี้ฆ่าคนเสียที่ เมืองสุพรรณเสีย 6 คน เจ็บ 3 คน ที่เมืองเพชรบุรีเสีย 1 คน ส่องคน....” และกล่าวอีกตอนหนึ่งว่า คนพวงนี้เป็นคนในบังคับของอังกฤษ จึงกระทำการได้โดยไม่เกรงกลัวผู้ใด เพราะอังกฤษค่อยช่วยเหลือ อยู่ ถึงกับประราภว่า “ครั้นมาบัดนี้เป็นข้าอังกฤษ ฯ ก็เป็นไม่ตรือยู่กับกรุงเทพฯ แต่อ้ายข้าไม่สื้นโคง ไม่สั้นกุณแหงเลย ถ้าเป็นดังแต่ก่อนแล้ว อ้ายพวงนี้เหยียบมาในแผ่นดินเรามีอะไรคงจะไม่มีหัวเป็นแน่ แต่บัดนี้จะเป็นไปไม่ได้ เพราะนายเขานะเป็นไม่ตรอกันอยู่กับราชบุดกันได้ ถ้าจะว่าโดยโวหารแล้ว เห็น ว่าลำบากกว่าที่จับมาเสียอย่างแต่ก่อน ถ้าทำอย่างเช่นแต่ก่อนจะง่ายกว่าที่พ้องหมายป่าดังนี้.....” แสดงให้เห็นว่าทรงอีกด้วยพระทัยในเรื่องเกี่ยวกับคนในบังคับอังกฤษมาก

เสด็จประพาスマถึงวังหมึก เป็นเวลาพระอาทิตย์ตก ได้นั่งพิจารณาลำนำ ป่าไน ได้ยิน เสียงนกยูง นกกวัก นกเงือก นกออก นกกระแตແಡ้วดร้อง ໄก่ป่าขันเชิงแซ่ จึงทรงพระราชนิพนธ์ โคลงແแทรกไว้ว่า

พระกลบเจียนดับไม้	รอนรอน
แสงส่องสั่งอัมพร	พ่างย้อม
สีสลับกับสากร	เขียวสด ใสแสง
อิกหมูไม้ไส่ล้อม	เล็บล้ำรำนาบสี
บักษาเชงเช๊ช้อง	หลายเสียง
บังหยุดบังบันเฉียง	สูไม้
ขันรังร่วมคู่เคียง	กันผลอด
พังเพลิดเพลินใจให้	ห่วงนองเนาหลัง

๔ ๗ ๔

ในระหว่างเดินทางมิเรื่องข้าขันเกิดขึ้น พระบาทสมเด็จพระปุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเล่าว่า ระหว่างเดินทางส่องข้างล้านน้ำเป็นป่า พบเก้งเสมอ เมื่อจะยิงเก้งครั้งใด เป็นไม้ได้ยิงทุกครั้ง เพราะเมื่อมีคนพบเก้ง มักจะส่งเสียงดัง จึงรับสั่งว่า หากพบอึกเมื่อใดให้สกิด จะนั่นควรวันนี้จึงไม่มีเสียง มีแต่การสกิด จึงเกิดเรื่องข้าขันขึ้น

“.....พอยไปอิกหน่อยหน่อยหนึ่ง หลวงอุดมสกิดหมาย ลงกันต่อกัน มองหาอีเก้งไม่เห็น กระซิบถามกันว่าไหนอยู่หลายคำ หลวงอุดมกษิมีกระซิบบอกโน่น ๆ มองหาอีเก้ง เท่าไรก็ไม่พบ จนสังสัยขึ้นมาว่าคงว่าอะไร บอกว่าไก่ ดูเหมือนอย่างเรื่องขี้มูกมากสามมือปาน.....”

พวกกระหรี่ยงในท้องที่ต่าง ๆ เช่น เมืองกาญจนบุรี เมืองไทรโยค เมืองท่าขอนนุน เมืองท้องผาภูมิ มาเผ่า ทรงสอบถามธรรมเนียมต่าง ๆ ของกระหรี่ยง ดังด้วยเหตุว่า

“.....ได้ได้เลี้ยงธรรมเนียมกระหรี่ยงต่าง ๆ นับบีนับเดือนนั้น เขานับกันด้วยไร่ ว่าเกิดเมื่อทำไร่โน่น เกิดเมื่อทำไร่นี่ ไม่รู้จักนับบีเดือนเลย ธรรมเนียมแต่งตัวผู้หญิง ถ้าเป็นเด็ก ๆ ใช้เสื้อขาว ถ้ารุ่นสาวຈวนจะแต่งงาน หรือแต่งงานแล้วใส่เสื้อแดง ถ้าแก่ ๆ จึงใช้เสื้อดำ.....”

พระบาทสมเด็จพระปุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประพาสชนน้ำตกและถ้ำทำให้คิดถึงเรื่องอิเหนาที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหล้านภาลัย ทรงพระราชพินธ์ เพาะสถานที่เหล่านี้ ใกล้เคียงกับที่ได้ทรงบรรยายไว้ในเรื่องอิเหนา ในราชวงศ์จักรี กษัตริย์ทุกพระองค์ได้เคยเสด็จมาที่นี่ทั้งนั้น นับถ้วนแต่รัชกาลที่ 1, 2, 3, 4 จนถึงรัชกาลที่ 5 ถ้าไม่เสด็จประพาสก็เสด็จมาราชการทัพ ในจดหมายเหตุ พระองค์ทรงเล่าว่า

“วันนี้หยุดที่พุที่ 1 หน่อยหนึ่งแล้วไปอวนน้ำที่พุที่ 2 แล้วกลับมา ถ้าคิดถึงถ้ำและพุเหล่านี้แล้วนึกถึงเรื่องอิ恒า พระพุทธเลิศหล้าท่านทรงแต่งเรื่องอิ恒าเห็นจะได้กอดพระเนตรเห็น งามของแม่น้ำที่ไปเป็นน้ำ เข้าค้ากันมากนัก ด้วยเป็นน้ำพุและล้ำร้าวถ้ำในป่า ท่วงที่ถ้ำก็มีดีซิด ขอบกล มีหลายแห่ง.....”

ป่าเมืองกาญจนบุรี เมืองไทรโยค มีนกยูงชูกชุมมาก และในการเสด็จประพาสไทรโยคนี้ เอง ในการ สังฆารหัส สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศราনุวัดติวงศ์ ได้ตาม เสด็จ และได้รับแรงบันดาลใจให้ทรงนิพนธ์เพลงเขมนรไทรโยคขึ้น นกยูงเป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่ง ของบทเพลง จดหมายเหตุระบะทางบันทึกเกี่ยวกับเรื่องนกยูงว่า

“.....ตงแต่เขากันน้ำขึ้นไปมีนกยูงบ้างราย ๆ เมื่อจวนจะถึงเมืองสิงห์ ตอนสองพี่น้อง ลุ่มสุ่น ท่าตะกั่วเหล่านี้ มีนกยูงชุมนัก แต่ไม่เหมือนดังเช่นน้ำครัวก่อนดูเปรียบขึ้นมาก เนื้อครัว ก่อนเราขึ้นไปเมืองสิงห์ แล้วลงเรือเล็กขึ้นไปเห็นอีเมืองสิงห์อีก 2 เลี้ยว 3 เลี้ยว ได้พบนกยูงมาก ยังได้ถึง 3 ตัว แต่เจ็บไป 5 ตัว พbury ไม่กันยิง 11 ตัว แต่ท่านก็มากันกันหนา แล้วก็จะยืนเดิน ออยู่ตามหาดที่แจ้งริมดันตะไคร้น้ำ 1 ตัวบ้าง 2 ตัวบ้าง 3 ตัวบ้าง แอบตันไม่เข้าไปยิงได้จนใกล้เพียง 6 วา 7 วา 8 วา ก้มบ้าง บางทีจับตามกึงไม่รุมน้ำ จนหัวเรือไปถึงตัวจึงได้บินก็มี.....”

ลองเรียนตามลำน้ำแม่กลองตอนกลับ จนถึงบ้านโป่ง มีศาลาเจ้าเบิกไฟ ซึ่งเป็นศาลา เจ้าศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเสียงตลอดมานั่นบีจุบันนี้ ผู้คนเคราพนับถือกันมาก ในสมัยรัชกาลที่ 5 หรือ แผ่นดินก่อนขึ้นไปกันบีดีอ สุนทรภู่เมื่อครั้งมาพระแท่นดงรังก์เคยกล่าวถึง พระพุทธเจ้าหลวงเสด็จ ผ่านมาครั้งใดก็ได้ทำการสักการบูชาเสมอ ทรงบันทึกว่า “ท้ายเกะริมฝั่งข้างขวามีศาลาเจ้าเบิกไฟ เมื่อมาครัวก่อนเรามาไม่ได้ ware เป็นแต่ส่องรูปเทียนขึ้นไปบูชา คราวนี้ตั้งใจว่าจะเวลาขึ้นไปคำนับ และไปคุ้ดด้วยเป็นทศักดิ์สิทธิ์คนนับถือ เมื่อเรารับนบกนน 3 โมง 50 มินิต แล้วมีศาลาเก่าฝ่ากระดาน หลัง 1 ออยุ่ข้างหน้าນุ่งจาก มีตันคัดค้าวะเลือยขึ้นเกราะตันไม่ใหญ่ เป็นเชิงอยู่บนศาลา ข้างหลังมีเรือน จีนฝ่ากระดาน หลังความมุกกระเบอง 2 หลังแฟด มีโรงผู้รักษาติดกันอยู่ข้างศาลา มีจินผู้รักษาอยู่ 3 คน ที่ตามลานศาสนานี้มีตันมะพลับใหญ่ ๆ หลายตัน ไก่เดินไข่ไว้ไปทั้งศาลา ขึ้นไปไข่ไว้บนศาลาใหม่ ๆ ก็มี ประยักษ์สารให้กิน เข้ามากินใกล้ที่เดียว บูชาแล้วกลับลงเรือ 4 โมงครึ่ง.....”

เสด็จมาถึงตำบลเจ็ดเสมียน อําเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ได้กล่าวถึงเจ็ดเสมียนว่า “วัดเจ็ดเสมียนลานวัดกว้างใหญ่ตันไม่ร่มดูงมานัก เรือลูกค้าจอดอาศัยอยู่ที่นี่มาก” และทรงเล่าว่า นักเลงกลอนชอบกล่าวว่าถึงเจ็ดเสมียนทุกครั้งที่ได้ผ่าน นายมีเคยเขียนไว้ในนิราศพระแท่นดงรัง และ ในนิราศไทยรับฟ้าที่ทำดินแดง ของรัชกาลที่ 1 กล่าวถึงเจ็ดเสมียนว่า

“ถึงท่าราบเมื่อนหนึ่งทางทรายกิจ
ยิ่งโดยดีนโดยหลวงราชนคราษฎร์
ด้วยได้ทุกชั้นในใจมาหลายวัน
จนบันลุจัดเสมี่ยนคำบลما
คำล่าจะไคร่เรียกเสมี่ยนหมาย
มารายทุกชั้นทุกชั้นคงคันห่า
จึงรับเร่งนาเวศคันลีลา
พอทิวกรเบ้องจวนสายอันหิ”

จดหมายเหตุรายวัน

ระยะทางเที่ยวช่วงว่างว่างเดือน

พระบาทสมเด็จพระปูลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประพาสภาคชวา 3 ครั้ง เสด็จประพาสครั้งแรกเมื่อปีมะเมย พ.ศ. 2413 มีแต่จดหมายเหตุเจ้านักงานแต่ง ครั้งที่ 2 เมื่อปีวอก พ.ศ. 2439 ทรงพระราชนิพนธ์เป็นจดหมายเหตุรายวัน และครั้งที่ 3 เมื่อปีฉลู พ.ศ. 2444 เป็นจดหมายเหตุรายวันระยะทางเสด็จประพาสชาวครั้งหลัง

พระราชนิพนธ์เรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระปูลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานชื่อเรื่อง ไว้ว่า “ระยะทางเที่ยวช่วงว่างเดือน” เป็นเรื่องท่านองเดียวกับเรื่องไกอบ้าน

รัชกาลที่ 5 เสด็จออกจากกรุงเทพฯ โดยเรือพระที่นั่งมหาจักรี เมื่อวันเสาร์ที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2439 การเสด็จประพาสครั้งนี้เนื่องจากหายจากทรงพระประชวรแต่ยังไม่เป็นปกติ หมอยังแนะนำให้เปลี่ยนที่เปลี่ยนอากาศ จึงทรงเลือกเสด็จประพาสชวา

พระบาทสมเด็จพระปูลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จถึงเมืองสิงคโปร์ ได้ทอดพระเนตรกิจการค้า และการตัดสินคดีความด้วย ดังทรงบันทึกว่า

“เวลา 5 โมงเช้าไปที่ศาลสูญปีมุตต์ มิสเตอร์ซิฟฟิตศกอกส่องมารับข้างล่าง ขึ้นทางดุลการไปนั่งในห้องตลาดการใหญ่พุดจากน้อยคู่รู้หนึ่ง พ่อคนพร้อมเข้าแต่งตัวเบ็ดคลาด แต่ที่นี่ไม่ใช้ชิกแห้ออกไปนั่งที่ เราเห็นเป็นตลาดกิจตลาดจะให้เข้าเดินออกไปก่อนเข้าไม่ยอมตกลงเป็นเดินเคียงกันออกไป เราหนังข้างขวางบาร์ที่ ท่านเล็กกับกรมตำรวจนั่งข้างชายเสมอใจ* เป็นอุดกันนั่งข้างหลัง เป็นศาลาตามแบบ ว่าความเรื่องเจกจุดประทัดใหญ่ถูกคนตาย นามพยาน 6 คน มีญี่รี 7 คน ฝรั่งกั้นนั่น ตัดสินลงโทษ 18 เดือน เรื่องความอยู่ข้างจะแห้ง แต่ที่ได้เห็นชำระโดยญี่รีเป็นครั้งแรกได้สนใจ กันถึงเรื่องกฎหมายมรดกได้ความว่าแขกใช้กฎหมายแขก เจกใช้กฎหมายอังกฤษ แต่ยอมรับเมี่ยมาก”

เสด็จถึงเมืองปัตตาเวีย ได้ทอดพระเนตรมิวเซียม โรงเรียนการช่าง ละครบโอเปราเรือนจำโรงพยาบาล และทรงอธิบายเรื่องการใช้น้ำของชาวเมืองบัตตาเวียว่า

“.....น้านั่นสังเกตดูว่ามีน้ำหนักมาก ลองชะใบชาอ่อน ๆ ก็เป็นสีแดงแก่เหมือนสีสนนิมเหล็ก ได้ทดลองกันมาก ครั้นเอาน้ำฝนมาลองด้วยสีแลรสก์เป็นปกติ ต้มด้วยน้ำเมืองนี้ชาไม่มีกลิ่นมีรสเลย ได้ให้หมอดตรวจสอบได้ถูกต้อง เมืองนี้ก็ว่าเห็นจะเป็นด้วยมีเหล็กมาก เพราะเป็นน้ำที่

* เจ้าหน้าที่เมืองอิราษ (ทองคำ ไซกิคเสด็จ)

เจ้าขันมาจากพื้นแผ่นดิน เขาจะได้ 60—70 ปีเศษมาแล้ว ใช้หัวทั้งเมืองเป็นไม้รุ้งจักรสีดาอย่างนักกัน แต่พวกลิ้นดาก็อภิจินน์ไม่เป็น ใช้แอบปอลีนรีส์ทันนน.....”

เรื่องการกินหมากมิใช่นิยมกันมากเฉพาะคนไทย ชาวชวกกินหมากเหมือนกัน รัชกาลที่ 5 ทรงเล่าไว้ว่าเมื่อเสด็จมาถึงเมืองกรุง วาหากระโคนน้ำมากไม่ได้ เพราะผู้รับรองคิดว่าเป็นอย่างฝรั่งไม่กินหมาก จึงไม่ได้นำมากราบรอง แท้จริงแล้วชาวชวกกินหมากเหมือนอย่างชาวไทย ดังข้อความว่า

“วันนี้แม่เล็กกินหมากไปจะหกระโคนบ้านไม่ได้ ข้างแรกไม่อาจขอ แต่เต็มทันเข้าก ตามดู ตกลงเป็นได้ออกมา พ่อรู้ว่ากินหมากเลยเอากระเบนหมากออกมาเลี้ยง ใช้โภแก้วสิน้ำเงินดู ร้องแรงเต็มที่ ครัวนี้กระโคนขอนอกมาเป็นกองแก่หมายว่าเราเป็นฝรั่งจะไม่กินหมาก ข้างแรกก็หมาย ว่าแกะจะไม่กินหมาก เพราะเห็นขัดพื้นขาว แต่ที่หลังตกลงเป็นชนายด้วยกันหั้ง 2 ข้าง.....”

ยังทรงอธิบายคำว่า สลา ที่แปลว่าหมากในเรื่องอิเหนา ภาษาชวาเข้าเรียก สิลี แปลว่า พลู ไม่เห็นเอียคำว่าหมากเลยสักครั้ง เวลาเชิญก็เชิญให้กินพลู ไม่ใช่เชิญกินหมาก

“.....คำที่เรียกว่า สลา ไปแปลว่า หมากในเรื่องอิเหนานั้นไม่ถูก คือ สิลี แปลว่า พลู คำที่ชวนกันว่าให้กินหมากเหมือนนมลายูว่า อกันบินังนัน ในชวามีมี ถ้าจะชวนกันก็ชวนว่า อกันสิลี คือ ให้กินพลูหงส์ สถาบันสิลี เป็นคำเดียวกัน ที่สุดจนคำที่เรียกว่าพระศรีของเรา ซึ่งจะแปล เป็นไทยถ้ามีไม่ได้นั้น คงจะมาจากสิลิพลูเสียแล้ว.....”

ในเรื่องการกินหมากนี้ชาวชวนิยมมาก ถ้าผู้ชายคนไหนไม่กินหมากแล้ว ผู้หญิงจะไม่ชอบเลย ดังที่ทรงเล่าว่า

“แอสสิสตันเรสิเดนต์แกบอกร่างกายหลังว่า เราย่างทำให้เป็นที่พอด้วยพากผู้หญิงชวนัก เขายังได้รู้มาจากการต้นว่า คนเหล่านี้พากันลุ่มหลงชุมเราว่าดินก กการซึ่งเป็นที่พอด้วยของเขามากนั้น คือเรื่องกินหมาก เพราะผู้หญิงชวามิชอบคนไม่กินหมาก.....”

ที่เมืองกรุงชวา ได้เสด็จทอดพระเนตรหุ่นที่เรียกว่าวยังกวาเล็ก ที่ไทยเรารียกว่าหนังตะลุงนั้นเอง วิธีการเล่นและเรื่องที่เล่นก็แบบเดียวกัน คือเรื่องรามเกียรตี เป็นที่นิยมมากพระองค์ทรงอธิบายว่า

“.....หุ่นนั้นเรียกว่าวยังกวาเล็ก วิธีเล่นนั้นใช้หยอด 3 ตัน หยอดเป็นราวดำหรับ นักหุ่นที่เชิด ส่วนที่ไม่ได้เชิดนั้นบักไว้ 2 ข้าง แต่ที่อา茂วันนี้เป็นอา莫ให้ดูมากกว่าสำหรับเล่น เพราะมีทั้งเรื่องการตะแผลเรื่องรามเกียรตี จะเล่นเรื่องบันหยิกได้ด้วย รูปหุ่นเป็นรูปหนังแขกหรือ โขนชึ่งเล่นทีบ้าน เว้นแต่ถ้าเป็นผู้ชายไม่ได้ใส่เสื้อหั้งนั้น.....”

อาชญากรรมของชาวชวาทถือว่าคิดสิทธิ์และสำคัญก็คือ กฤษ ภริชน์มีเรื่องราวที่เกี่ยวกับตระกูล ว่าเป็นกริชของผู้ใดใครเป็นผู้สร้าง และมีป้าภิหาริย์ต่าง ๆ ทรงเล่าเรื่องกริชว่า

“.....เป็นที่เก็บกุชสำหรับตระกูล บรรดาสิงไรที่เป็นของสำหรับตระกูล สืบมา แต่ปัจจุบันนี้เป็นปุศบากะอย่างหนึ่ง 5 ตัวยกัน มี 300 เล่มเศษ กุชที่สำคัญ ๆ ผู้คนจะห้ามไม่ได้ สูลต่านต้องชำระเงินที่นั้นด้วยไม่ได้ กุชแต่ละเล่มฯ มักจะมีเรื่องพงศาวดารยืดยาว คงต้องมีรื้อผู้ทำแล้วซื้อผู้ที่ลูกแกeng มีป้าภิหาริย์ต่าง ๆ เช่นกับซักกอกต้องกินเลือดเป็นต้น กุชที่มีชื่อเสียงได้ดังอย่างนี้ เช่น กุชของสุนันดรีที่อยู่บนหลังที่ปั่งศพอน เป็นที่คิดสิทธิ์อยู่เดียวัน มีเรื่องราวยืดยาวต่าง ๆ กัน พึงดูตามที่พุดนั้นว่ากุชเกิดขึ้นใช้เมื่อครั้งปั้น หรือสุริยอมิเสสวังค์เมืองดังกามญัลัง ศักราชช华 1000 ปีเศษ ศักราชช华นั้นคือมหาศักราชนั้นเอง มากกว่าจุลศักราชอยู่ร้าว 563 ปี บันทึกนี้คืออิเหนาวงศ์เมืองตังกามญัลัง คือวงศ์สีกษัตริย์

มีภาษาที่ใช้อุปารามนี่ที่ไทยนำมาใช้ โดยเฉพาะในเรื่องอิเหนา คำนี้คือ ดุนาหัน ชื่อหมายถึงคู่ครอง แต่ภาษาช华จริง ๆ ตามที่พระพุทธเจ้าหลวงอธิบายนั้น ไม่ใช่คำว่าดุนาหัน แต่ใช้คำว่า ปั้จจาหัน ดังทรงอธิบายว่า

“.....ถามว่าได้ดุนาหันแล้วหรือยัง แก่คำดุนาหันนี้เป็นภาษาลາယ ข้างช华ใช้ว่า ปั้จจาหัน”

ธรรมเนียมการแต่งงานของชาวช华 แตกต่างจากไทยมาก มีพิธีต่าง ๆ รวมทั้งพิธีสุนัดต้องทำมาก่อนทุกคน พระพุทธเจ้าหลวงทรงอธิบายว่า

“ธรรมเนียมการแต่งงานต้องทำฝ่ายผู้ชายข้างเดียว คือการนี้ได้สามฯ แต่ข้างผู้ชาย ข้างผู้หญิงบิดามารดาบอกแทนได้ ต่อเมื่อตกลงแล้วผู้หญิงจึงมาจูบตีนผู้ชาย เว้นไว้แต่ถ้าผู้หญิงแก่กว่าผู้ชาย ไม่ต้องจูบ แล้วต้องขึ้นมาด้วยกันแห่แล้วนอนบนเตียงพูรักษา มีงานต่าง ๆ ต่อภายหลัง การพิธีสำหรับเจ้าชายที่ทั่วไปทุกคน คล้ายโสกันต์แลด้วยกันนั้น คือสุนัดต้องย่างหนึ่ง ตั้งเป็นปางรันอย่างหนึ่ง สุนัดนั้นกำหนดอายุอยู่ใน 8 ขวบ 9 ขวบ อธิบายวิธีที่สุนัดถ้วนดี งานที่จะต้องมี 40 วันล่วงแล้ว มีบล็อกมีเสริมปีมะโดยติด ๆ กันหลายวัน.....”

ครั้นเสด็จกลับจากช华มาถึงกรุงเทพฯ แล้ว ทรงพอพระราชหฤทัยในการเสด็จครั้นนี้มาก ได้รับการต้อนรับอย่างสมพระเกียรติ และสะดวกสบายทุกอย่าง ทรงประทับไว้ในจดหมายเหตุรายวัน วันที่ 12 สิงหาคม 2439 ว่า

“การที่ไปเที่ยวเป็นสุดสัánเรื่องเพียงนี้ มิแต่ที่จะรูกถึงผู้ซึ่งได้พบปะกัน ที่มีไมตรีสันกสนม กัน และได้รับรองให้มีความสุขในเวลาไปจากบ้านเมือง และทั้งประเทศที่ได้ไปเห็นเป็นที่สนุกสนาย ทั้งเป็นที่ควรสรรเสริญในการปกครองและความน้าใจดีของคนทั้งปวง เป็นเครื่องประกอบให้เราได้ความสุขสนายจนคืนมาบ้านเมืองเหมือนอย่างแต่ก่อน มีอย่างเดียว แต่ที่จะต้องนึกถึงด้วยความขอบใจและความพอยใจตลอดเวลาที่เรามีชีวิต”

จดหมายเหตุรายวัน

ระยะทางเส้นทางประพาสข้าครั้งหลัง

พระบาทสมเด็จพระปุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสข้าครั้งนี้เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2444 นับเป็นการเสด็จประพาสข้าครั้งที่ 3 เสด็จโดยเรือพระที่นั่งมหาจักรี จำนวนที่ 9 จังหวัดต่างๆ เมืองปากหัว ทอดพะเนตรดาวหาง ทรงบันทึกว่า

“อากาศใส่ตลอดทั้งวัน มีลมไม่ร้อนมากนัก ค่ำมาตຽงเวลาตีกันช่วงเมืองปากหัว เห็น ดาวหางขึ้นทิศตะวันตกอยู่ตระหง่านตกของดาวไอก่อนข้างหนึ่ง ไม่แลเห็นเป็น 3 ทางดังที่กล่าว ถ้าแลดูด้วยตาเปล่าอาจจะเห็นได้ว่าเป็น 2 ทางโดยพิจารณา แต่เมื่อดูด้วยกล้องเห็นเป็นทางเดียว.....”

รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสข้าครั้งนี้ ได้ดูรูปมหาราษฎร์โยชิ่งเป็นสุลต่าน ได้เห็น ความเปลี่ยนแปลงของสุลต่านผู้นี้จากการเสด็จเมื่อ พ.ศ. 2413 จนถึงครั้งนี้ 30 ปี ซึ่งเสียงเกียรติคุณ ครั้งนั้นกับครั้งนี้ช่างตรงกันข้าม ซึ่งแสดงให้เห็นกฎธรรมชาติของโลก ซึ่งพระพุทธองค์เรียกว่า โลกธรรม ได้แก่ ลูก สื่อมลาภ ยศ สื่อมยศ สุข ทุกข์ สรรษฐิ และนินทา พระองค์ทรงเล่าไว้

“.....โทยหั้งปวงอันกล้าเวสุวะสุลต่านคนใหม่นี้ ข้อหนึ่งเศษสุราเม ข้อสองควบคน เลวๆ ข้อสามไปชื้อน้ำที่แข็งแล้วมาหลอกว่ายังไม่ได้แข็ง ถูกประนามหั้งคลับที่สิงคโปร์และกาลกัตตา ข้อสี่จะทำรถไฟแต่สิงคโปร์ไปยะโยเพื่อจะต่อสายไปประเทศไม่ยอม จะทำเองก็ไม่มีเงิน ข้อห้ามหันสือ ไปเชิญดุกออกฟคอนวนและย้อราให้ไปยะโย ไม่ส่งทางเคานเนอ โทย 5 ประการนี้เป็นอันประนาม ไม่ให้ผ้าดุกออกย้อก จึงลงเรือก่อนหน้าวันที่จะมาถึง 3 วัน ว่าจะไปยุโรป เสียงมันช่างตรงกันข้ามกัน เมื่อ 30 ปีล่วงมาแล้ว ครั้งนั้นไครพูดถึงมหาราษฎร์โยชิ่งนี้ ลายจะหยด ครั้งนี้เอ่ยชื่อขึ้นกับไครไม่ได้ ร้องแต่ไม่ดีทุกคน ดูก็เป็นที่น่าสังเวชสดใจเมื่อเวลาดูรูปนั้น.....”

เสด็จถึงชวา แวงที่เมืองบันดอง ทอดพะเนตรเห็นฝรั่งอยู่ในเมืองนี้ โดยทั่วไป ทรงทราบ ถึงความนิยมของชาวเมืองนี้ คือนิยมให้ลูกสาวของตนมีสามีต่างชาติ เพราะถือว่าจะได้ลูกที่ดีกว่าเดิม ถ้าจะเปรียบกับการเลี้ยงสัตว์ของกสิกรไทย ก็คือการคัดเลือกพันธุ์ โดยการผสมข้ามพันธุ์นั่นเอง พระองค์ทรงบันทึกว่า

“คนฝรั่งในเมืองนี้เป็นครึ่งชาติเสียกึ่งหนึ่ง แม้มิใช่ครึ่งชาติชั้วเดียวมักจะถึงสามชั้วสี่ชั้ว ชาวเมืองมักจะชอบให้ลูกมีผัวฝรั่งหรือเจกเสียก่อน เพราะเพื่อจะพาลูกให้ดีขึ้น ต่อเมื่อผัวไปแล้วจึงมี ผัวใหม่.....”

ที่เมืองบันดอง พระบาทสมเด็จพระปุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทอดพะเนตรโรงรับจำนำ สถานที่พึงของคนยาก ทรงชุมว่าโรงรับจำนำที่เมืองนี้ดีกว่ากรุงเทพฯ มาก

“ແວດູໂຮງຈຳນໍາທີ່ນີ້ດີກວ່າໂຮງຈຳນໍາບາງກອກທັງທີ່ອອກພະຣາຊບັງຍຸດໃໝ່ ຂອງທັງປົງໄນ້ໄດ້ມາ ຕັ້ງເປີດແຜຍເກີບເຂົ້າຕູ້ ອ້ອງຫັນອອກເປັນກະບວນຜ້າ ມີຈຳລາກນັ້ນເບ່ອງຕິດທັງສັນ ຜັດເຂົ້າໄປຫ້າງໃນເບີນເຄື່ອງເງິນເຄື່ອງທອງມືນານເຫຼັກ ເຄື່ອງທອງເຄື່ອງທອງຂາວຍູ່ໃນເຈີ່ຍ ດ້ວຍຮົມເນີຍມ້ອດອອກເບີ້ຍເວິກຄູກ ມີພົກດ ເຈົ້າວັນເລັດທັງໝົດຕ່ອງເຈົ້າພັກງານ ພຸລຂອງການທີ່ຈັດແບບນີ້ຂອງກໍາຈຳນໍາສົບສ່ວນຄ່າຍຄືນ ແປດສ່ວນ ເປັນທີ່ອ້າສັ້ຍຂອງຮາຍງຽນໄດ້ຈົງ ຖ້າ”

ເສົ້າຈົດພະເນຕຣອງງານທຳກາມະພຣັວທີ່ເນື່ອໂລກອບເປັນພຣມເຊົ້າທ່ານ ທ້າວຍຸໂຮປ ໄພ່ອໃຈນັກພຣະເປັນກາຍແຢ່ງຕລາດກາຮັດການຝ້າໃນການນີ້ ພຣະອົງທຽບບັນທຶກວ່າ

“.....ໄປດູໂຮງທຳກາມະພຣັວ ໃຊ້ເຄື່ອງແຮງນໍາມື້ລູກກັ້ງກລມ ຖ້າມີພື້ນຫວີຄລ້າຍ ຖ້າເຫຼັກຕະປູ ສໍາຫັບຄວາດກາມະພຣັວ ສ່ວນເສັນນີ້ໃຊ້ພື້ນເຂົ້ອກທອບເປັນພຣມເຊົ້າທ່ານ ທີ່ເປັນຜົງເອາເຂົ້າເຄື່ອງ ອັດເປັນແຜ່ນສໍາຫັບໃຫ້ອຸດເຮືອນ ຜູ້ທີ່ເປັນເຈົ້າຂອງໂຮງທຳການນີ້ພ້ອເປັນໜາວເດັນ ແຕ່ໄມ່ແນ່ໜຸ້ວລໄລສ ເປັນ ຜ້າວິລັນດາ ການທີ່ກຳນົດວ່າໄມ່ເປັນທີ່ພ່ອໃຝ່ຮັງໃນຍຸໂຮປມາກ ແຕ່ຮູ້ນາລອຍາກຈະໄໝມີສໍາຫັບເພື່ອມີກາຮັດ ຈຶ່ງໄດ້ອຸດຫຸນຍູ່ເຊີຍວັນ.....”

ໃນການເສົ້າປະພາສ່າວັດຈີນ ສມເຕົ້າເຈົ້າພ້າອ້າຍງຽນ ປະຫວັດນັກຖື່ງ 2 ຄຣັງ ຈົນພະ-ນາກສມເຕົ້າພະຈຸລອມເກົ່າເຈົ້າຍູ່ຫວຽກເຂົ້າພຣ້າຍວ່າ ພຣະໂຮສຈະເສົ້າທິວົງຄດ ໄດ້ຮັບສັງໃຫ້ ເຕີຍົມກາຮັດຈົກລັບພຣະນັກ ແຕ່ສມເຕົ້າເຈົ້າພ້າອ້າຍງຽນກົດລາຍປະຫວັດ

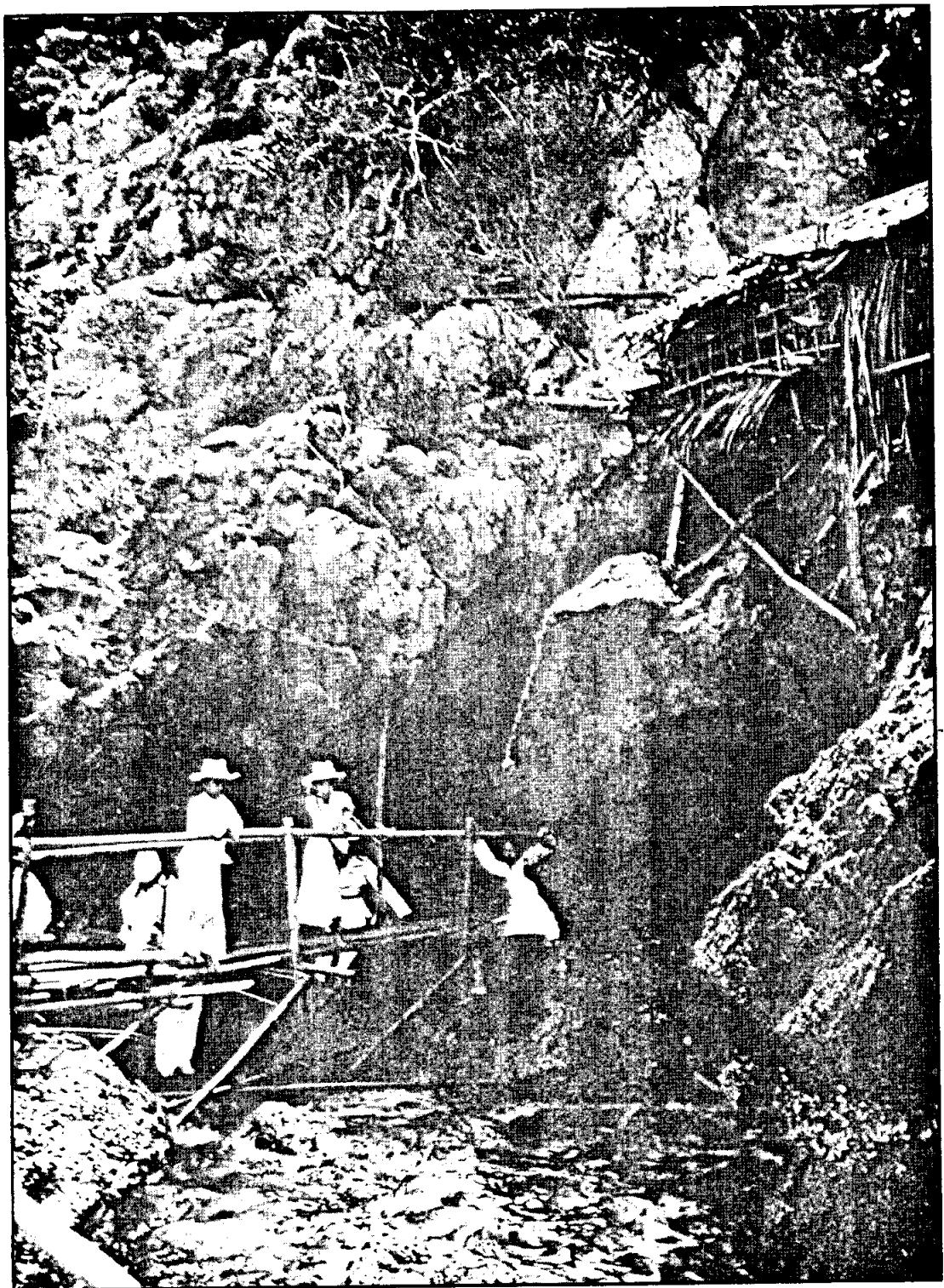
“.....ໜ້າໄທຍ່ານອຸກວ່າໄມ່ມີຍ່າງອື່ນອອກຈາກທີ່ຈະຕາຍເປັນແນ່ໃນວັນນີ້ ອ້ອງຮູ່ໜີນເປັນຍ່າງໜ້າ ນມວັງຈະໃຫ້ຜ້າສ່ວ່າມີຜູ້ຫຼຸງ ທີ່ມີການເດີຍວິເວີ້ວ່າຈະຮອດບ້າງ ແຕ່ກະນັນກີໄມ້ມີໂຄຮັ້ນຄວາ ຈະຍອນໃຫ້ທຳ.....”

ກາຮັດຕົວນັບຂອງໜ້າຈະນີ້ມີປະເພດກາຮັດຕົວນັບ ກລ່າວຄື່ອ ຜູ້ນ້ອຍຕ້ອງຈຸງມີຜູ້ໃຫ້ ເມື່ອຄຣັງ ເສົ້າຈຳວາຄວາກ່ອນ ວັດກາລົດທີ່ 5 ໄນກ່ຽວຂ້ອງມີການໃຫ້ຈຸງມີອື່ນ ເພຣະເຫັນວ່ານີ້ມີການກະທຳຍ່າງຫວົມເນີຍ ຜ້າຍຸໂຮປປ໌ຜູ້ຫຼຸງມີຜູ້ຫຼຸງ ຖຽນຄືວ່າພຣະອົງກໍາເປັນຜູ້ຫຼຸງ ແຕ່ເສົ້າຈຳກວານນີ້ຍົມໃຫ້ຈຸງກໂໂຍດ

“ພອດື່ງປະຫຼາມວັນອົບປິດມັກກຸມ ປະຫຼາມວັນແລ້ວກົບພນແກວປະຫຼາມທັງປົງຈັບມື້ອ ຕັກນາຕຣ ແລ້ວຈຶ່ງເຄົານີ້ປິນໜີກາງກຽມໃຫ້ຈຸງເກົກຍື່ນມື້ອໃຫ້ ຄວາມນີ້ໄມ້ໄດ້ເກີດກ້ອຍຮ້ອຍຄວາມດີ ພາກັນ ເດີເຂົ້າປະຫຼຸ້ນໃນໄປຈົນຖື່ງຫລັງຂວາງໜ້ານັ້ນທີ່ໂປ ສຸລັຕ່ານແລະເຮັດໃດໆອອກນາຄອຍຮັບຍູ້ທີ່ນີ້”

ເສົ້າຈົກລັບຈາກໜ້າຈຳກວາພັນ ເສົ້າປະພາສ່າວັດຈີນທີ່ເກະຫຼາງ ຈັງຫວັດຕຽດ ເວລາຄ່າ ມີກາຮັດຕົວເງິນແຕ່ແພນ້ມື້ ທຽນເລົ່າງວ່າ

“ເວລາຄ່າມີແພນ້ມື້ເຄົາສົດນັ້ນ ລູກເອີຍແຕ່ເປັນສຸສຸຫຸນນີ້ ຜັດໜ້າເຂື່ອນຄົວ ເຂື່ອນຫວັດ ດູ້ເມື່ອນດີ ເຮັດຕົວຈາກກາງເກົງໂສຮ່ວ່າສື່ອແຂນແຄບສວນສລິປປ່ອງ ການດໍາຮັງແຕ່ເປັນລູກເອີຍ ເມື່ອເຈັບກໍາສົງຕິດອກໄກ້ ນມວໄຣເຕົວແຕ່ເປັນໜ້າແກ່ ພຣະຍາຊລູທຸກແຕ່ເປັນໜ້າທ່ານ ອາກາເປັນ ບັນຍື.....”

เสศิจขึ้นกอตพะเนตรนกทำรังในถ้ำแกะลังกาจ้ว

จดหมายเหตุรายวัน
ระยะทางเส้นผู้ราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมลายู

รัตนโกสินทร์ 109

พระบาทสมเด็จพระปุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินประพาสแหลมลายู
ร.ศ. 109 (พ.ศ. 2433) ได้มีหนังสือเกี่ยวกับเรื่องเสด็จประพาส ดังนี้

1. จดหมายเหตุทางราชการ กรมพระสมมตอรมันธุ ทรงพระนิพนธ์
2. พระราชหัตถเลขา มีพระราชทานมายังกรรมการผู้รักษาพระนคร
3. จดหมายเหตุรายวัน ระยะทางเสด็จประพาส มีได้พระราชทานถึงผู้ใด

จดหมายเหตุรายวัน ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสแหลมลายู ร.ศ. 109 เป็นบันทึกไว้สำหรับความทรงจำมิใช่สำหรับให้ผู้คนฟังได้อ่าน ฉะนั้น จึงมิคำเป็นอันมากซึ่งผู้อื่นໄกลัชิดพระองค์เท่านั้นจึงจะเข้าใจ

พระราชปรารภที่จะเสด็จประพาสครองนี้ เนื่องจากได้โปรดไว้มีครั้งเสด็จประพาสแหลมลายู ร.ศ. 108 พวากหัวเมืองได้ทราบคำปรารภว่าจะเสด็จออกในปีต่อมา จึงได้เตรียมการรับเสด็จไว้และได้สอบถามมายังพระนครอยู่เนื่องๆ พระบาทสมเด็จพระปุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตัดสินพระทัยเสด็จพระราชดำเนินประพาสตามที่ได้กำหนดไว้แต่เดิม

พระบาทสมเด็จพระปุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออกจากกรุงเทพฯ ในวันพุธที่ 16 เมษายน ร.ศ. 109 โดยเรือพระที่นั่งอุบลburapha (มีเรือตามเสด็จไปด้วยหลายลำ เช่น เรือสุริยมณฑล เรือเวสาตร เรือไชยชัน)

เสด็จประพาสถึงเมืองชุมพร ทรงเล่าเรื่องมีองกรณะ มีนิทานท้องถิ่นประกอบพื้นที่ประเทศว่า

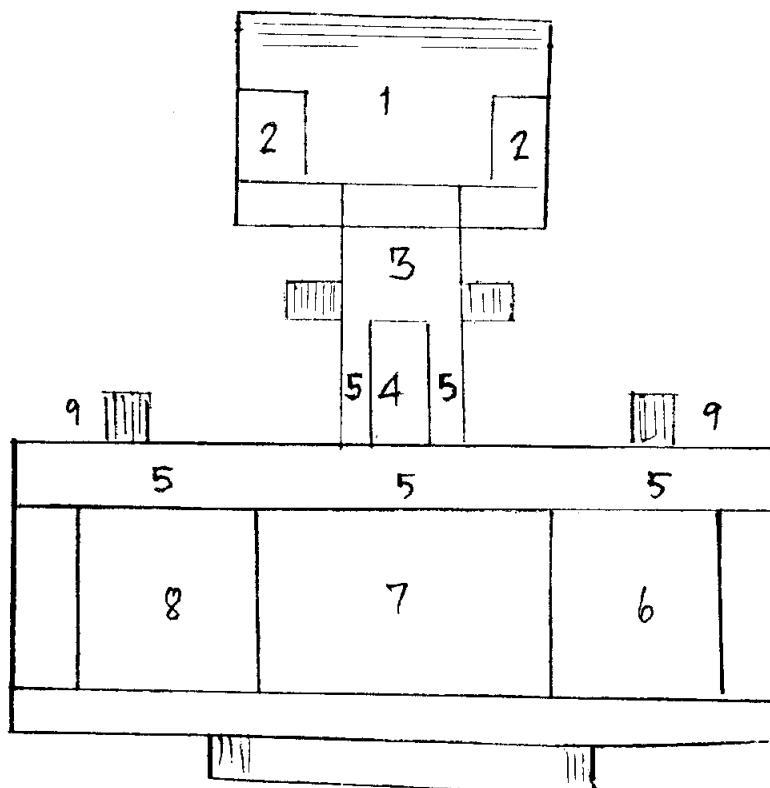
“เมื่อกracce แต่โบราณ มีพระแก้วเคารพ ซึ่งเป็นเจ้าเมืองคน 1 มีลูกชายชื่อพระขย่างคน 1 พระแม่น้าน้อยคน 1 พระยาแก้วเคารพมีเมียคน 1 ซึ่งเป็นแม่เลี้ยงพระขย่าง พระยาแก้วลงมาเผลคพผู้ใดผู้หนึ่งที่เมืองชุมพร มาถึงคลองชุมพรเรือล่ม ครากสากระดกน้ำกล้ายเป็นแก่งครก แก่งปี แก่งโทน เป็นเครื่องครัวและเครื่องมือรบที่จะมาทำศพ อยู่ห้างโน้นจันเมียเป็นชู้กับพระขย่าง บุตร พระยาแก้วรู้ โทรศกกลับขึ้นไป พระขย่างคิดจะต่อสู้จึงมาชุดร่างเข้าเป็นเหวี่ยวแล้วตั้งปีดทางไว้

หมายว่าจะตั้งปีดปากทาง จนสู้กันที่นั่นให้ถึงในเมือง พระยาแก้วรุจิ่งเดินเสียทางหนึ่ง จึงเรียกว่า ปากฉะหลึก (คือคลองที่เป็นเหมือนของ) เมื่อไปถึงเมืองจับตัวพระขย่างได้ เอาตัวไปฆ่าเสียที่เขาริมทะเล เป็นทางจะไปเมืองระนอง เขาคนนี้จึงเรียกว่าเข้าพระขย่าง คนทั้งปวงทำศาลเจ้าขึ้นบูชาที่นั่น....."

ทดสอบการจับช้างเดือน ที่บ้านถ้ำสนุก เป็นวิธีการจับช้างที่แตกต่างจากกรรมช้าง เคยทำ ปรากฏว่าได้ผลดี

".....ช้างเข้าคอกที่ห้วยบนไกล จากบ้านถ้ำวันหนึ่ง 21 ชั่วโมง ดูกันนำดูมากเพราะวิธี จับช้างข้างนี้เขามีเมืองกรรมช้างเราทำ คือเข้าทุนกันคนอยู่ใน 20 คน ลงมาไปหารอยพนแล้วหาที่บังคับอาศัยเขาเป็นบีกกา ถ้าไม่ได้เขาก็ทำบีกกาไว้ หรือตัดไม้ล้มไม้ให้บุกได้แล้วตั้งคอก ถ้าปาก 7 คอก ท้ายคอก 5 ศอก ยาวอยู่ใน 11 วาบ้าง 15 วาบ้าง และคนออกเที่ยวต้อมโอม ฯ มาให้เข้าปาก คอก คนที่ไล่น้อยอยู่ใน 9—10 คน พอดีปากคอกแล้วให้เร้าให้เข้าคอกประคุณนั่นบางที่ใช้กงพัด บาง บางที่ใช้แม่รี พอช้างเข้าหมดกีบคอก ช้างยืนเรียงตัวกันอยู่ คนเดินเข้าสอดนาศคล้องตามห่วงคอก แล้วโชนทางเสร็จเปิดท้ายคอกนำมาบ้านที่เดียว ผึ้งหัดอยู่ใน 80 วันวางแผนบ่ต่อหนึ่ง เป็นใช้ได้ ตาย น้อยกว่าจับอย่างกรรมช้าง พระยาไซยาเคย์จับ 17 ช้างตาย 2 ช้างเท่านั้น"

เสด็จไปที่ใด ถ้ามีพลับพลา จะทำแปลนพลับพลาไว้ท้ายสมุดจดหมายเหตุรายวันทุกแห่ง เช่น แปลนพลับพลาชุมพร มีแปลนดังนี้

1. ห้องพระโรง 2 ห้องมหาดเล็ก 3 ห้องกลาง 4 ห้องนอน 5,5 เฉลี่ยงโถง 6 ห้องแม่เล็ก 7 ห้องแม่กลาง 8 ห้องเจ้าชาย 9,9 สวน

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ ทรงเป็นท่านเมืองในราชอาณาจักร ของพระองค์ ได้เห็นกิจการบ้านเมืองสืบมายาวนาน โปรดให้ใส่ต่อหน้าที่ เสด็จถึงเมืองระนอง ได้มีพระราชประวัติความท้อถอยพระราชหฤทัยเกี่ยวกับการที่ไม่มีคนมีความรู้รับราชการสนองพระ เดชะพระคุณให้ดี ได้เป็นพระราชการศึกษาล้านหลังนั่นเอง ดังพระราชประวัติ

“การที่มาเที่ยวเห็นการบ้านเมืองของเรา และรู้เห็นการของฝรั่งแล้วทำให้ไม่สบายใจได้มาก เพราะการของเรามันเสียเปรียบเขา อัน ๆ ก็พอประมาณ เรื่องคนแล้วเป็นขัดอย่างยิ่งหาดีได้น้อยนัก คิดไปว่าทำไม่หากนึงยาก ก็เห็นได้ว่า ประชาชนเราไม่มีความรู้ ใช่ว่าฝรั่งมันจะไม่โง่บ้าง ที่โง่ก็แต่เม้นมีความรู้ไม่ลักษ คนเรามันลักษะอะไรไม่มีวิชา การที่ตั้งโรงเรียนขึ้นได้เป็นทางที่จะให้มีคนใช้ชีวิต แต่มันล่าเกินล่าไม่ทันเข้าเลย เป็นอันต้องเดินหลังอยู่วันยังค่ำ.....”

ทอดพระเนตรการชนกระนือที่เมืองตะกั่วป่า การชนกระนือและการชนโค เป็นกีฬาพื้น เมืองของบ้านชี้ได้ เช่นเดียวกับการชนไก่กัดปลาของภาคกลาง ทรงเล่าถึงการชนกระนือว่า

“ไปดูชนกระนือที่เกยริมค่าย เราได้ดูที่พังครัง 1 แล้ว วันนี้ชน 4 คู่ คู่แรกกระนือ เพือก ชนกันแข็งแรงมาก จนเลือดโกร姆หึ้งสองดัว ชนกันนานก็ไม่แพกัน แต่เราสำคัญที่คนเข้าไป เมี่ยนให้ชน ดูไม่เป็นชนกัน เพราะโกรธซึ้งเหลย จึงให้หยุดเสีย ให้รางวัลตัวละ 4 เหรียญ.....”

เสด็จถึงเมืองพังงา มีแมลงวันชากุชุมมาก ทรงรู้สึกรำคาญ จึงทรงพระราชนิพนธ์โคลงเพื่อ จalgหนังสือวชิรัญญารายบี โคลงพระราชนิพนธ์ ดังนี้

เสือสีหมีแรดซัง	สับมัน กด
เสียงโหเสียงบีบพลัน	หลบลี้
เหลือแหล่เต้แมลงวัน	ต้อมเมือ นอนนา
ยังไลยงูจี้	เจาะจ้มเจียนบօฯ

ทอดพระเนตร lokale บังสาวัน ที่เมืองไทรบุรี ละครบังสาวันนี้เป็นต้นเค้าให้เกิด lokale ร้อง สลับพูด ของไทยต่อมานั่นเอง

“.....ค่าไปดู lokale ที่โรงริมสวน ละครบันเรียกว่า “บังสาวัน.....”

เสด็จทรงพยาบาล ทอดพระเนตรกิจการต่าง ๆ ของโรงพยาบาลในลาย ทรงพระราชวิจารณ์ว่า สู้โรงพยาบาลในกรุงเทพฯ ไม่ได้

“.....เยนราลซอสบีตต์ล เป็นที่คุณดี ๆ มารักษา มีผู้รับอยู่ 12 คน มีห้องหันอยู่เป็นห้อง ๆ ก็มี ที่เป็นหลังยามีเดียงนอนมีที่นอนก็มี แต่ไม่สูวิเศษอันใดนัก ที่เจอกอยู่เป็นโรงค่า ๆ แต่มีคนเพียง 7 คนเท่านั้น ออกจากนี้ไปที่ป่าเบดซอสบีตต์ล เป็นโรงให้ผู้คนนอน 4 ถ้า พื้นปูกระเบื้องคนเงิน นอนเดียง แต่ไม่มีที่นอนไม่มีมั่งอันใด มีแต่เสื่อพื้นเดียวเท่านั้น โรงหลังคากาแฟแ朋มีคน 300 คน ในการโรงพยาบาลแล้วเป็นสูข่องเรามาได้เลย ยกประภากพร่องเป็นอันมาก.....”

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบกรณีขันไว้ในการเสด็จประพาสเสมอ ครั้นเสด็จประพาสร้านก้าศบราเทอร์ ทรงสอบถามราคำมีด เจ้าของร้านบอกราคางานจีมีได้ช้อแต่ ได้ทรงเจรจาเป็นที่ขับขัน

“.....ไปห้างก้าศบราเทอร์ที่อยู่ตรงกันข้ามด้วย ราคางานน่าหัวเราะ มีดแปดคมเล่ม หนึ่งราคาสามบาทกว่า 14 เหรียญ เราถามว่ามีดนี้จะมีคนได้หรือไม่ มันตอบว่าไม่ได้เราว่าเอօจริง อยู่มีดนี้จะมีคนไม่ได้ แต่ราคากองมีดอาจจะมีคนได้ ได้ยากันล้นไปทั้งห้าง.....”

ทรงมีเมตตาแก่นักโทษชาวไทยผู้หนึ่งซื้อทรัพย์ ชั่งถูกจำคุก เพราะขโมย มีลูกติดอยู่ในคุก ด้วยอายุ 11 วัน ทรงมีความสงสารจึงหาทางช่วยเหลือให้พ้นโทษ

“ไปพบผู้หญิงไทยคนหนึ่งซื้อทรัพย์ ว่าเป็นลูกหลวงรายฤทธา เป็นเมียคนอาสาจากว่า เป็นข้าท่านเล็ก เขาจะส่งตัวเป็นทหาร พามียหนีอกมา เมื่อมาันนี้มีห้องมาด้วยรู้ข่าวว่าแม่เจ็บกลับ เข้าไปเยี่ยมแม่ที่กรุงเทพฯ เอาเมียฝากเข้าไว้ มันออกลูกคิดจะตามพัวเข้าไปบางกอกไม่มีเงิน จึงได้ ขอ吟ตัวแบงค์คนที่อาศัยอยู่ แต่จะเป็นราคาน่าได้ไม่ทราบ เขาจับได้จึงต้องมาติดคุก เมื่อมาติดคุกลูก ได้ 11 วัน”

“พ่อนำลิงม้านพบเข้าให้พ้าอิทธิปัมมาให้แล้ว.....ให้กรมดำเนินรับตัวไว้ก่อน จะไปไว้โรง เลี้ยงเด็กกลัวอีแม่นั้นจะไปโழยขึ้น จะคิดอ่านส่งให้ผัวไป.....”

การเสด็จประพาสเป็นการส่วนพระองค์ในเวลากลางคืนที่บีบบังและสิงคโปร์นั้น เป็นที่พ่อ พระราชหฤทัยมาก เพราะการเป็นกษัตริย์นั้นมีเวลาสำหรับการใชชีวิตอย่างคนสามัญได้พระองค์ ทรงพระราชวิจารณ์เปรียบเทียบกับเมืองไทยว่า

“การเที่ยวกางคินในเมืองบีบบังและสิงคโปร์ เป็นที่ให้เกิดความสนุกสนายแก่เรามากแต่ ตามความจริงมันสนับຍครึ่งตัว คือไม่ได้เที่ยวเตร์โดยลำลองเช่นนี้ได้มาแต่เล็กคุ้มบัดนี้ การที่ได้ไป ตามสนับຍใจไม่มีเครื่องกดซึ่ คือผู้ใหญ่ค่อยชี้เขี้ยว หรือมีเครื่องสกัดกั้นกล่าวคือ กลัวอันตรายเสื่อม ศักดิ์เสียศักดิ์ และเป็นความล้ำบากแก่ผู้อื่นเป็นเครื่องห้ามห่วงอยู่ ได้เที่ยวตามล้ำพังใจไม่ต้องระวังตัว

และผู้อื่นนับว่าเป็นความสนุกสนาย ส่วนวิศกรำคัญนั้นไปเห็นบ้านเมืองเข้าปักดิเรียบร้อย ไม่มีคนเมาไม้ตามถนนหรือคนวิ่งราวรถลัก จะเดินไปถนนใดทางใดเหมือนเดินไปในบ้าน จนได้เห็นในหนังสือพิมพ์ข่าวคนตากลาภถนนและผู้ร้ายปล้นตีพื้นกันพังไม่น่าเชื่อ ครั้นกลับบ้านนี้ก็ถึงบ้านเราได้ยินแต่วิ่งราวหมายกันไม่ได้ขาดหู เป็นเหตุให้มีน้ำใจหดหู่.....”

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสรุปผลของการเสด็จประพาสคราวนี้ว่าได้ผลดี ถึงแม้จะทรงเห็นดีเห็นอย่างไรควรตรัพประวัติบ้าง แต่ก็ได้ผลคุ้มค่า

“.....เที่ยวคราวนี้นับว่ามีกำไรมอย่างยิ่งทั้งทางราชการและร่างกาย ถึงวันนี้ไม่สบายด้วยเมื่อยขบอันโดยู'ใหญ่ ๆ ก็คล้ายกันทั้งนั้น แต่นั่งมากเขียนหนังสือมากก็เมื่อยมากแต่ไม่ถึงเบ้าใช้ ถ้าจะคิดถึงช่วงในเวลาที่ได้นอน ในเวลาไปเห็นจะไม่เกินวันละ ๕ ชั่วโมง เพราะวันที่จะได้นอนถึง ๘ ชั่วโมงนั้นไม่คร่าจะมี แต่การกินนันตีกว่า ชั่วโมงข้าวได้มากกว่ากินไม่ได้ การเลี้ยงที่เมืองรองกับเมืองใหญ่ เป็นดีมาก ส่วนครัวพระภักดีเข้าก็ทำดีสาหัส ใน ๖๗ วัน มีเวลากินไม่อร่อยน้อยที่เดียว ถ้าคิดถ้วนทุกกำไรในร่างกาย เป็นอันได้เลือดเนื้อกลับมากกว่าเมื่อแรกไปหน่อยหนึ่งเป็นแน่.....”

ເສດ්ධປະພາສັນຄຣງທ 2

ກາຮເສດ්ධປະພາສັນຂອງຮ້າກາລທ 5 ເຖິງປ່າກູແບ່ນລາຍລັກຊົນອັກຊາມມືດ້ວຍກັນ 2 ຄວ້ງ
ຄື່ອ ຄຣັງແຮກເນື້ອ ຮ.ສ. 123 (ພ.ສ. 2447) ເປັນຄຣັງທ 1 ນາຍທຽງອານຸກາພໄດ້ເຂີຍຈາດໝາຍເລ່າເຮືອງ
ປະພາສັນໄວ້ໂດຍພິສດາຮ

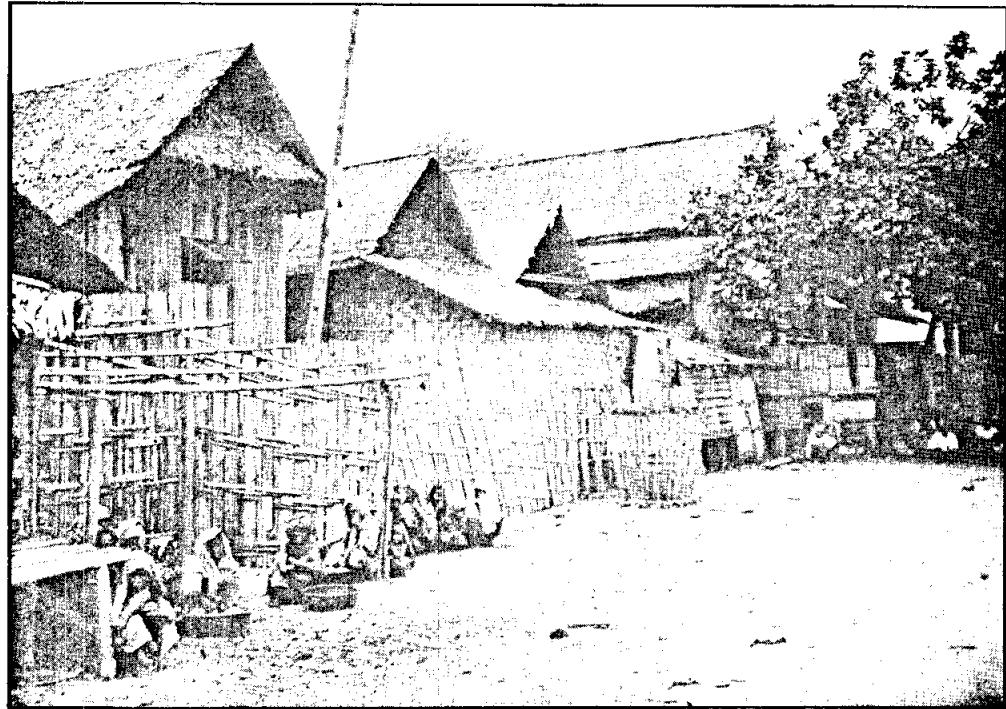
ກາຮເສດ්ධປະພາສັນຄຣັງທ 2 ຮ.ສ. 125 (ພ.ສ. 2449) ເປັນພຣະຣາຊີພິນທີໃນພຣະນາທ
ສມເຈົ້າພຣະຈຸລຈອມເກົ້າເຈົ້າຍູ້ຫຼວ້າ ໂດຍອອກເດີນທາງວັນທີ 27 ກຣກູມຄມ ຮ.ສ. 125 ຈາກກຣູງເທິພາ
ຂຶ້ນໄປຄື່ອງປາກນ້ຳໂພ

ຮ້າກາລທ 5 ທຽງເລົາເຮືອງຕ່າງ ຈຸນໃນກາຮເສດ්ධປະພາສົກໍ້ໜ້າຍເຮືອງ ເຊັ່ນເຮືອງກາຮປະກອນ
ອາຫາຮທີ່ຄລອງຕະເຄີນ ວ່າ

“ມາແວະຄລອງຕະເຄີນຊື້ຜ້າ ເວລາລ່າໄປຝັກຕົກ ລືມດູນາພິກາຈນ້ຳຈິງຮູ້ສຶກ ຈຶ່ງຈອດເຮືອກໍາ
ກັນຂ້າວທີ່ແພຳຊູງໄກລັກລອງຕະເຄີນ ເປັນກັນຂ້າວນັ້ນຈຸບັນ ມີປາແຫ້ງຜັດ ໄຂ່ເຈິຍວ ແກ້ກະທີ ສໍາເຮົ້າອາຫາຮ
ກິຈອ່າງອ່ອຍ ເພຣະມອຍອມແກ່ອຢູ່ນ້ຳ”

ຮ້າກາລທ 5 ທຽງເລົາເຮືອງພຣະນອນທີ່ວັດນໍາໂມກ໌ ພູດໄດ້ແລະນອກຕໍ່ຮ້າກຍາການເປັນອົງທິວາ
ຕກໂລກຈົນຫາຍ

“ມີເຮືອງແປລັກທີ່ມາໄດ້ພັບຕົວຈິງຂອງຜູ້ທີ່ວ່າໄດ້ເຄຍພູດກັບພຣະນອນ ຜົ່ງເຈັດຄະນະໄດ້ນອກລົງໄປ
ໜ້າຍເດືອນນາແລ້ວ ເຮືອງຄຣາວນັ້ນຄື່ອໍາແດງຄນ້ນທີ່ເປັນຫລານພຣະຄຽນມໍາໂມກ໌ ມາຮັກໝາວຸໂປສຄອງຢູ່ທີ່ວັດ
ນັ້ນໃນກາລນັ້ກໍ່ໄດ້ນັ້ກໍ່ທີ່ນີ້ ເວລານັ້ນສັບປະຣຸບພາກນັ້ນຮັບເພີດຕາມກາຫາເຊົາເຮີຍກອູ່້ທີ່ວິຫາຮເຂີຍນ ແຕ່ນາງ
ຫລານພຣະຄຽນນັ້ນໄໝຮັບເພີດຕໍ່ວ່າມີຄວາມວິຕກວ່າລຸ່ງເຈັນ ຈຶ່ງໄປບອກກັນຫລວງພ່ອ ຄື່ອພຣະນອນຂອ້າໃຫ້ວ່າຍ
ຮັກໝາ ນາງນັ້ນຕົກໃຈມາກທີ່ໄດ້ຍືນເສີຍພຣະນອນນັ້ນພູດຕອບອອກນາ ແຕ່ມີໄດ້ຕອບທາງພຣະໂອໜ້ງ ເສີຍ
ກັ້ວອອກມາທາງພຣະອຸຮະດັງໄດ້ຍືນຈົນນອກໂປສດຖານ ນອກຕໍ່ຮ້າກຍາ ດາມນາງນັ້ນກົດເອັນໄປວ່າຈຳໄມ່ໄດ້ໜົດ
ຈຳໄດ້ແຕ່ໄປເງິນ ໃນທອງ ພຣະຄຽນຮັບວ່າຈະໄຫ້ພຣະໄດ້ຈຳໄວ ຍານັ້ນໄປຮັກໝາລຸ່ງຫຍ່າຍ ໄດ້ແຈ້ງຄວາມໃຫ້ພຣະ
ຄຽນ ພຣະຄຽນໄມ່ເຊື້ອ ພອປະຈວນເກີດພຣະສົງມີເປັນອົງທາດໂຮກ ຈຶ່ງໄດ້ໄປລອງພູດດູນນ້ຳກໍໄດ້ຮັບຄໍາ
ຕອນທັກທາຍປຣາຄຮັບເປັນອັນດີ ຈົນຄື່ງວ່າອ່າຍກພູດກັບພຣະຄຽນມານານແລ້ວ ເປັນດັ່ງ ແຕ່ນັ້ນມາພຣະຄຽນໄດ້
ຮັກໝາໄຟເຈັບພຣະຍານັ້ນເປັນອະໄຮ ຈຸ່ກໜ້າຍ ໜ້າມນີໄຫ້ເຮີຍກວ່າວຸ້ງຂ້າວຄ່າຍານອກຈາກໝາກຄຳເດີຍວ ແລະ
ມີໃຫ້ພູດແຕ່ 2 ຄຣັງທ່ານັ້ນ ພູດເນື້ອງ ຈຸ່ມາ ພຣະຄຽນຈຶ່ງນອກລົງໄປຢັ້ງເຈັດຄະນະແລະກະທຽວ ຜູ້ທີ່ໄດ້ພັ້ງ

หมู่บ้านแมกอินดอน เมืองตรังกานู

บ้านริมแม่น้ำปีงสห เมืองตรังกานู

พระพุดันนี้ไม่ต้องเฉพาะว่าคนเดียว พระพึ่งพร้อมกัน 15 รูป ก็ได้ ให้นางคนนั้นลองพูดกับพระก็ เห็นจะขาดกรรมประจักษ์ซึ่งไม่ได้ตอบ กลับลงมา มีเด็กมากออด ได้ให้เสนา ตกค้ำจึ่งมีพายุและฝนตก พระรำไม่นำก พระครูส่งจดหมายที่เตรียมไว้จะให้มกุฎราชกุมาร เรื่องพระพุดแล้วต่ำร่าย ในเนื้อความ ที่พระครูกล่าววนั้น ไม่ยืนยันว่า พระพุทธองค์พุด เป็นคิดเห็นว่าผิสาเทวดาที่สิงอยู่พุด ยานนักเป็น 2 ขานان ๆ หนึ่งเข้าใบสินใบมะกาเป็นยาบี้ ขานานหนึ่งเข้าใบมะตูมเป็นคุณ

ลิขิตพระครูปานอกหมู่

(ลิขิตฉบับนี้ พระครูปานอกหมุนนี้เตรียมไว้ถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เมื่อคราวเสด็จ กลับจากมณฑลพายัพ แต่เพื่อัญหาได้เสด็จประทับที่วัดป่าโมกฯ ไม่ลิขิตฉบับนี้จึงยังตกค้าง)

ที่วัดป่าโมกฯ

วันที่ 30 มกราคม ร.ศ. 124

ลิขิตพระครูปานอกหมุนนี้ วัดป่าโมกฯ เมืองอ่างทอง ขอถวายพระรัยสังสมเด็จพระบรม- โอรสาธิราช ทรงทราบ

1. เดิมวันที่ 10 ธันวาคม ศก. 124 ปีนี้ เวลาบ่ายประมาณ 6 โมงเย็น พระโตรอยู่ในวัด ป่าโมกฯ บ่วยไข้เป็นหัวตกรอก หมอรักษาไว้บรรเทา ขณะนั้นอุบაสิกาเหลียน อุญบ้านเอกสาร แขวงป่าโมกฯ เมืองอ่างทอง จึงมาขอยา ตั้งความสัตยาธิษฐานต่อพระพุทธไสยาสน์ และก็เอาไปไม้ ที่สมมติว่าเป็นยานน้ำมาต้มให้พระโตรที่บ่วยนั้นฉัน พระโตรก็นยາเข้าไป โรคของพระโตรหายสม ประسنค์ พระโตรที่บ่วยกับอุบაสิกาเหลียนนั้นเป็นลุ่งหลานกัน

2. อุบაสิกาเหลียนมาแจ้งความต่ออาتمากาพกับพระภิกษุสงฆ์ในวัดป่าโมกฯ ว่าพระพุทธ- ไสยาสน์ท่านเป็นหลวพ่อนั้น ฉันจะชุราณีก้อเออันได้ไปหาท่าน มีเสียงออกจากพระอุรามาเสมอๆ ท่านไม่ขัดฉัน อาتمากาพถามอุบაสิกาเหลียนว่า เสียงพูดออกมากจากพระพุทธไสยาสน์ได้จริงหรือ อุบაสิกาเหลียนตอบว่าจริงเจ้าช้า

3. วันที่ 14 ธันวาคม ร.ศ. 124 เพล 6 ทุ่ม 7 ทุ่ม เลิกประจำอุตสาหกรรม จัดให้ ประسنค์ในวัดป่าโมกฯ ประมาณ 10 รูป คฤหัส 5 คน ศิษย์วัดตัวบารมพระสังฆคฤหัสสังคีษย์ วัด ประมาณ 30 คน พากันไปที่พระวิหารพระพุทธไสยาสน์อุบაสิกาเหลียนก์ไปด้วย ขณะนั้นอาتمากาพ จึงให้พระสังฆจุดโคมไฟให้แสงสว่างทั่วไปในวิหารนั้น อาتمากาพได้ให้พระสังฆตรวจดูว่า จะเป็น ผู้ใดทำกลมารยาเร้นซ่อนเข้ามานพูดกับอุบაสิกาเหลียน กล่าวว่าอุบაสิกาเหลียนจะเป็นคนเห็จทุจริต

พระสังฆ์ตรวจดูตามทาง คือพระวิหาร และฝ่าผนังองค์พระทั่วไป ก็ไม่เห็นมีคนที่จะเข้ามาแอบแฝงอยู่ในที่นั้นได้ แล้วอามาภาพจึงให้พระสังฆ์บีดประดุพระวิหาร และให้วรากษาอย่างดูอยู่ในพระวิหารทั่วไป เป็นเหตุที่ไม่เชื่อคำอุบາสิกาเหลียน หวังใจจะจับเท็จอุบາสิกาเหลียน

4. อุบາสิกาเหลียน 1 อามาภาพและพระสังฆ์ 10 รูป คุณหสษธรรมบันนศิษย์วัดรวม 30 คน พากันเข้าไปในพระวิหารพร้อมกัน มีแสงไฟสว่างทั่วไปนั่งอยู่ที่ตรงพระพักตร์พระพุทธไสยาสน์ ห่างประมาณ 4 ศอก อุบາสิกาเหลียนจุดธูปเทียน เอาใบพลุ 1 ใน ท้าปูนพัน 4 เหลี่ยม หมายก ใช้ก ยาสูบใส่พานบูชา แล้วออกอุทานวัวตั้งอธิษฐานว่าตั้งๆ พยานที่ไปก็ได้ยิน ในคำอธิษฐานนั้นว่า นิมนต์หลวงพ่ออาจลักษณ์ในพานนี้ไปจันให้พระครูป่าโมกชุมนีดู ประมาณ 2 มินิต หมายกที่ในพาน ก็หายไป อามาภาพกับพยานได้เห็นอัศจรรย์ชั้นแรก แต่จิตนี้ไม่เชื่อ แล้วอามาภาพถามอุบາสิกาเหลียนว่า นี่ฉันจะพูดด้วยจะได้หรือไม่ได้ อุบາสิกาเหลียนก็ร้องขึ้นว่า นิมนต์หลวงพ่อพูดกับท่านพระครูจะได้หรือไม่ได้ ขณะนั้นได้ยินเสียงปราภ្យอยู่ที่พระอุร้า ส่วนเสียงกระแสรเสียงตอบว่าได้

5. ขณะนั้นอามาภาพก็ยกมือขึ้นมาบนมัสการร้องเรียกหลวงพ่อเคารพ 3 มีเสียงปราภ្យ ออกมากจากพระอุรุตะตอบว่าเรียกทำไว้ อามาภาพได้ส่วนต่อไป ถามว่าหลวงพ่อในสมัยนี้ หลวงพ่อเป็น ความสุขสบายดีหรือ ตอบออกมากว่าสบาย แล้วอามาภาพถามว่าหลวงพ่อสบายแล้ว หลวงพ่อให้ความ สุขสบายแก่พมวังไม่ได้หรือ เสียงตอบว่าพระครูเป็นสุขสบายอยู่แล้ว อามาภาพถามว่าจะให้เป็น สุขสบายขึ้นยิ่งไปกว่านี้จะได้หรือไม่ได้ ตอบว่าไม่ได้ อามาภาพถามว่าเหตุใดจึงไม่ได้ ตอบออกมากว่า เดือนยี่กับเดือน ๕ จะเกิดเบื้องอหิวัตกโรค แล้วอามาภาพถามว่า ส่วนที่อหิวัตกโรคทำไว้จึงทราบได้ หยูกายจะไม่ทราบบ้างหรือ ถ้าทราบยากได้แล้วบอกให้เป็นท่านแก่ מהชนคนทั้งหลายทั้งปวงสิบ ต่อไป ตอบว่าไม่ต้องรับประทานยา อามาภาพถามว่าไม่รับประทานยาจะรับประทานอะไรจังหวาย ตอบ ว่ารับประทานน้ำมนต์ก็หาย อามาภาพถามว่าเรื่องยึดกับเดือน ๕ ยังอยู่อึกหlaysarat จะคิดเวียนเทียน ถาวย จะขอบหรือไม่ขอบ ตอบว่าขอบ ถามว่าจะทำซังขึ้นหรือขังเรม ตอบว่าให้ทำขังเรม ถาม ว่าเครื่องดนตรีนี้จะต้องใช้หรือไม่ต้องใช้ ไม่ตอบ อามาภาพถามว่าหรือจะไม่ขอบ ขอบแต่ดอกไม้ ธูปเทียน เวียนเทียนเท่านั้น ตอบว่ามี แล้วอามาภาพได้ส่วนถามต่อไปว่า ทีมหานมาเวียนเทียน และที่จะมาขอน้ำมนต์ไปรับประทาน ตั้งแต่เดือนอ้ายไปถึงเดือนยี่และเดือน ๕ ที่จะเกิดอหิวัตกโรค นั้น ถ้ากินหนเดียวครั้งเดียวจะคุ้มไปได้ถึงหรือไม่ได้ ตอบว่าได้ พยานพระและคุณหสษก็ได้ยิน ทีม นั้งประชุมพึงเสียงพูดเป็นอัศจรรย์ ได้ยินทั้งพระภิกษุสงฆ์และคุณหสษ ได้ยินทุกๆ คนเป็นอัศจรรย์ ชั้นปฐม ถึงได้ยินเสียงปราภ្យดังนี้ อามาภาพยังไม่เชื่อแท้ ยังมีความสงสัยอยู่ว่าจะเป็นเสียงภูต

บีชาหรือเทว่าหรืออารัก្យเทวะและอมนุษย์พูดแทนอย่างใดอย่างหนึ่ง อาทماภาพไม่เห็นด้วย ได้ยิน
แล้วเสียงอัศจรรย์จากพระอุรุพระพุทธไสยาสน์ดังนี้ สันเวลาวันปฐม

6. ต่อมาวันที่ 16 ธันวาคม ร.ศ. 124 เพลา 4 ทุ่ม อาทماภาพพระสงฆ์ 15 รูป คุหัสส์
20 คน อุบาสิกาเหลียนด้วยพากันเข้าไปในพระวิหารตรวจไปดูในพระวิหารมีแสงไฟสว่าง ตามที่ตรวจ
ดูมาแต่เดิมก็ไม่เห็นผู้คนผู้หนึ่งผู้ใดที่จะเข้ามาแอบแห่งเร้นซ่อนบังกายอยู่ในพระวิหาร และองค์พระ-
พุทธไสยาสน์ตรวจทั่วไปพร้อมด้วยพระสงฆ์คุหัสส์พากัน จุดธูปเทียนนมัสการบูชาบีดประตูรายกันอยู่
ทั่วไปในพระวิหารโดยดูคนทุกชิ้ต อาทماภาพนั่งอยู่ที่ตรงพระพักตร์พระพุทธไสยาสน์ อุบาสิกาเหลียน
ก็ร้องขึ้นดัง ๆ ว่า หลวงพ่อ เสียงดังของมาจากพระอุรุพะอกกว่า ยิ่ง คำตอบก็ดังปราก្សของมาว่า
อย่างจะพูดกับพระครูป้าโนกขุน້ອົກ ขณะนั้นอาทماภาพก็ถามว่า ผมจะทำร้ายสังกะสีตาข่ายทำเป็นร้าย
กันให้ร้อนองค์หลวงพ่อ ๆ จะชอบหรือไม่ คำตอบว่าชอบ คำถามก็รับว่าจะทำวาย อาทماภาพถามว่า
เดิมหลวงพ่ออยู่วิหารเก่าที่ฟั่งมรรคา อยู่เคียงคลาโรงธรรมหรือเห็นอภินิภูมิกระผมขึ้นไป เพราะเจ้านาย
เสด็จไปมาตรสตามวิหารเก่าอยู่ที่ไหน กรรมเพ็ชรูลข้องขัด ถ้าจะถามเดิมตอบว่าอยู่เมืองลาว
อาทماภาพว่าเมืองลาว ที่อยู่นั้นสมมติเรียกว่าเมืองอะไร คำตอบก็ไม่มีปราก្សของมา อาทماภาพถาม
ว่าเหตุใดจึงได้มารอยู่วัดป่าโนกขุน້อົກได้ ตอบว่าลองน้ำมา สามวันลองน้ำมาพะปะอยู่ที่ไหน ตอบว่าอย่าง
จะรู้แล้วให้เข้าไปแต่พระครูองค์เดียว จะเล่าของเก่าแก่ให้ฟังทั้งสิ้น ตอบว่าพระพูดให้เสียงดังจะไม่
ให้กลัวด้วย อาทماภาพได้สวนต่อไป ถามว่ากรรมซ่อมแซมปฏิสังขรณ์เปิดทองให้เป็นทั้งงานขึ้นกว่า
แต่ก่อนดังนี้ หลวงพ่อจะชอบหรือไม่ชอบ คำตอบว่าชอบคล้ายกับหัวเราะด้วย อาทماภาพกับพยาน
พระสงฆ์ และคุหัสส์มีชื่อที่ได้ยินได้ฟัง ได้ทราบเหตุที่เป็นอัศจรรย์บังเกิดขึ้นในวัดดังนี้ อาทماภาพ
ได้ทำรายงานไว้ลอกคัดถ้อยพะเดชพระคุณ สมเด็จพระบรมทรงทราบขออนุญาตมีพระเดชพระคุณ
เป็นที่ฟัง เพราะเป็นการอัศจรรย์ จะเป็นเสียงกุญแจชาหรือเทพารักษ์ omnuzayoyangได้ยังไม่เชื่อแท้
เป็นสิ่งเลื่อนลอยไม่เห็นตน มีเสียงพูดของมาจากพระอุรุพระพุทธไสยาสน์ดังนี้

ความมิควรแล้วสุดแต่จะทรงพระกรุณาโปรด

ขอวายพระพร

พระครูป้าโนกขุน້ອົກ

ใบสัมโภ 1 ใบโคนหีสอ 1 ใบมะกรูด 1 ใบเงิน 1 ใบทอง 1 ใบมะกู่ 1 ใบมะกา 1 ใบ
มะนาว 1 รวม 8 สิ่งนี้เป็นยาต้ม

ต้องลงคุณพระ ลงด้วยพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ และสักกัตตวานจนบาก พุทธคุณ ห้องตันนั่งกระดาษปิดปากหม้อ พระธรรมคุณ สังฆคุณ สักกัตตวนี้ ลงใส่กระดาษไว้กันหม้อ ต้มแล้วรับประทานครั้ง 1 รุ่งราตรีหน้าแล้วเอากระดาษที่ปิดปากใส่ลงในหม้อต้มเคียงไว้ไปกับยา

เมื่อเวลาจะประกอบยานี้ จุดออกไม้ธูปเทียนแล้วระลึกถึงเจ้าของยา เมื่อรับ yan กว่าเป็นโรคสิ่งนั้นสิ่งนี้ แล้วจึงรับ

ขวัญข้าวมาก 1 คำ หาคล้ายกับเมืองลาว พันสำลีสามเปลาะใส่พานแขวนไว้ ถ้าหายโรคแล้ว หมากคำนั้นต้องส่งขวัญข้าว เกสชันน์แล้วเสียแล้วหาอื่นแทนก็ได้ แต่ต้องหาเหมือนกับยังที่ดึงขวัญข้าวไว้

เมื่อพระอาทิตย์เป็นไข้อหิวตกรโครคนั้น ได้ยานานนี้บริโภคหาย ในชั่วโมง 1 ใบเข็ม 1 ใบบานไม้รู้โรยขาว 1 ใบมะตูม 1 รวม 4 สิ่งเป็นยาต้ม

ยา 2 ขนานี้ปูรุสมอภาค ”

ทรงกล่าวถึงต้นโพธิ์เงินที่เมืองพิชัยฯว่า

“เมืองพิชัยมีใบบากลงเป๊ะ ว่า เกิดต้นโพธิ์ขึ้นต้นหนึ่งใบขาวเป็นเงิน จึงได้เดชชื่นนาทอดพระเนตรต้นโพธิ์เงิน”

ทรงเล่าถึงเรื่องภูเขาทางพันธุรัตน์และพระสังข์ว่า

“ตามคำเล่ากันว่าเป็นเขาซึ่งนางพันธุรัตน์ตามมาพบพระสังข์ มีมนตร์มหาจินดาเขียนอยู่ที่แผ่นศิลา แต่พอไปถึงเห็นฐานพระเจดีย์อยู่บนยอด มีคนยืนชี้อยู่บนหนันก์สันหวัง เหตุว่าคำจากรักกับพระเจดีย์ไม่ใช่เวลาเดียวกัน ถ้าสร้างพระเจดีย์แล้วเป็นชั้นใหม่ ได้ความรักถึงที่พระเจดีย์ก็ไม่มีจากรักอะไร หน้าเขามีลานกว้าง เพราะมีสับปุรุষมาให้ประจำบ้าน มีทางเกวียนเดินผ่านมาทางนั้น เข้าไปบ้านดอนซึ่งเป็นนาดีข้าวตกลง ขันไปแต่ลานหน้าเขากำไม่ชัน 2 ทับก็ถึงถ้ำพระนอน ในตรงหัวงทางที่ทับมีรูปปั้น เห็นจะเป็นปูนและม้ายศิลา เป็นรูปโพธิสัตว์ ซึ่งเขามีมนต์ให้เป็นรูปพระสังข์”
ทรงเล่าเรื่องคนผดุง ที่พระวิเชียรพามาให้ทอดพระเนตร

“พระวิเชียรพาคนผดุงแต่มาให้ดู อันลักษณะผดุงแต่งนั้นเป็นผนม้าแดงอย่างอ่อนหรือเหลืองอย่างแก่ ผดุมที่戴着นี้มาข้างพันธุรัตน์ ถ้าผู้หญิงไปได้ผัวผดุงคำ ลูกออกมาก็ผดุงคำไปด้วย ผดุงแต่งนั้นเปลี่ยน 3 อย่าง แรกแดง ครั้นอายุมากเข้าก็ดำหม่นลง แก่ก็เหลียวชาวดีเยิ่ว บอกพิชพันธุรัตน์ว่า ทราบว่าตัวมาจากเวียงจันทร์ แต่ว่าก่อนอนุเบนชบทจะได้ตั้งอยู่ช้านานเท่าไรเม่กราบ พูดเป็นไทยประพุติอาการกริยาภัยเป็นไทย เฉพาะมีมากอยู่ที่เมืองขานุ ที่กำแพงเพชรนั้น มีแต่กระเส้นกระสาย”

ทรงเล่าถึงคลองสวนหมากจังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งเป็นสถานที่มีไข้ชุกชุม ได้ทรงสันนิษฐานและทรงพระราชนิยารณ์ไว้อย่างน่าพึงพอใจ

“ คลองสวนหมากนี้ตามลักษณะที่เก่าถือกันว่าเป็นที่ร้ายนัก จะขึ้นจะลงต้องเมินหน้าไปเสียข้างฝั่งตะวันออก เพียงแต่แลดูกลับไป ความจริงนั้นเป็นที่มีไข้ชุกจริง เพราะเป็นน้ำลงมาแต่หัวใจในป่าไม้ แต่เงินไม่เป็นเครื่องห้ามกันให้ผู้ใดกลัวความตายได้ แซงพอกระหรှေง ซึ่งเรียกว่า พญาต่ำก้าพีพะ เป็นมาทำบ้านไม้ ราชภูมิซึ่งอยู่ฝั่งตะวันออก ก็พลอยข้ามไปหาบ้านนี้บ้านเรือนคนมากขึ้น ความกลัวเกรงก็เสื่อมไป ”

ทรงเล่าเรื่องเมืองลับแล ที่จังหวัดกำแพงเพชรอยู่หลังวัดพระหน่อธรรมนิทร์ใกล้วารินคงคาราม เป็นเรื่องที่พึงจากชาวบ้านผู้เฒ่าผู้แก่ แต่มิทรงเชื่อนักในเรื่องเหล่านี้ ในเด็ดจประพาสต้น พระองค์ทรงเล่าว่า

“ ถ่ายรูปแล้วໄล่เลี้ยงเรื่องวัดนี้ ได้ความว่าพระครูหวานอยู่วัดมหาโพธิ์มาเริ่มสร้างได้ 80 ปี มาแล้ว ๆ ได้ปฏิสังขรณ์ต่อ ๆ กันมา ตามที่เล่ากันว่าเป็นที่สิงสู่ของพวกราชลับแล พึงจะย้ายขึ้นไปอยู่เขาหลวงเมืองชัยนาทเสีย เมื่อเร็ว ๆ นี้ มีตาแก่คนหนึ่งอายุ 80 เศษ เป็นผู้รู้เรื่องชาวลับแลมาก ตั้งแต่ชั้นต้นมา มีตาเจ็บดำอึကคุนหนึ่งอายุ 60 เศษ เป็นพยานยืนยันชั้นก่อ ๆ ยังพวกราชลับแลมาก เป็นกองเป็นพยานยืนยันชั้นหลังว่า ได้ยินเสียงพินพาทย์และเสียงม้องเสียงโหร้อง เพราะผิดกับสามัญ เป็นอันมาก ครั้นขึ้นไปดูก็ไม่เห็นอะไร ในบึงหลังเขาแต่เดิมมาไม่มีกะบิรอกเช่นนี้ เพราะเป็นที่ขาเล่นแข่งเรือกัน ได้ยินเสียงเกรียวกราวไปดูก็ไม่เห็นอะไร หั้นการที่ได้ยินเกรียวกราวนั้นไม่ใช่เวลา กลางคืน เป็นเวลากลางวันด้วย ต่อแล้ว ๆ จึงได้เห็นกระหงที่ใส่ของมากินนั้นหั้นเกลื่อนกลาดอยู่ในบึง จนเมื่อเวลาเด็ดจั้นไปเห็นอหังแควใหญ่เร็ว ๆ เอง ก็ยังได้ยินเสียงอยู่ แต่ก่อนที่เขานั่งน้ำ หลายแห่ง พวกราชลับแลเข้าไปเข้าปีดถ้าเสียด้วย ได้ถามล่อจะให้เห็นคนรู้ ไม่ยอมรับ เห็นเล่าแต่เรื่องคนลับแลอย่างเดียวเป็นจริงเป็นจังไป ”

ในการเด็ดจประพาสต้นครั้นนี้ ได้เกิดเหตุร้ายขึ้น คือพลทหารวิม ซึ่งไปรักษาราชการรับเสด็จ ได้ทำร้ายนายสินนายหมู่ของตัวเองตาย รัชกาลที่ 5 ทรงสั่งตามคำพิพากษาของศาลให้ประหารชีวิตพลทหารวิมเสีย เมื่อมีให้เป็นเยี่ยงย่าง ดังในจดหมายเหตุเสด็จประพาสว่า

“ —— แล้วสั่งคำพิพากษาประหารชีวิตอัยวิม ทหารรานที่ 10 โภษพานายสินนายหมู่ตัวตาย ความเรื่องนี้ได้เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 25 นายร้อยเอกชุนพิทัยทบคุ่มทหารเมืองนครสวรรค์ ตามขึ้นไปจนถึงกำแพงเพชร จอดเรืออยู่ฝั่งตะวันตก ห่างเรือที่นั้นจอดประมาณ 20 เสน่ห์ วันนั้นอัยวิมอยู่ยานในเรือ มองเป็นเรือทหารอยู่ พวกราชทั้งปวงข้ามมาลับเสด็จเวลาเช้า 2 โมงเศษ อัยวิมป่น

ว่าทิวข้าว ขอนายสินเรียงหарамาเปลี่ยน นายสินบอกว่าอย่างไม่มีคนให้อยู่ไปอีกหน่อยหนึ่ง แล้วลูกชั้นโผล่อกมาจากขบวน อ้ายวินยืนยามอยู่ที่กระดานเลียบआดาบปลายบีนແທນายสินที่รักแร็คถึงรวมม พลัดตกน้ำลังไปแต่น้ำตื้นไม่ได้จม และไม่มีหลักตอันใด นายสินร้องชื่น คนที่อยู่ในเรือไปช่วย พยุงชื่นมาก็ขาดใจตาย ได้มีโกรเลขส่งไปถึงจิระ เห็นว่าเป็นการสำคัญอยู่ควรจะต้องลงโทษโดยทันที ความเช่นนี้เป็นหน้าที่ศาลทหาร ได้จัดการตั้งศาลทหารที่เมืองนครสวรรค์พิจารณา ให้เสร็จทันวันกลับลงมาถึง คำให้การอ้ายวินรับแก้ว่าเพื่อสติ หมายจะสะกิด พยานเบิกว่าไม่มีสาเหตุวิวาทอันใดกัน หมอดรุจว่าอ้ายวินไม่ได้เป็นคนเสียจิต นายทหารประจำหมวดเบิกความว่า อ้ายวินเป็นคนเรียบร้อยไม่เคยดองได้รับโทษเลย พึงเข้ามาเป็นทหารเมื่อเดือนเมษายน ศาลปรึกษาว่าอ้ายวินทำผิดพระราชกำหนดกฎหมาย และข้อบังคับทหาร ทั้งเป็นเวลาภักดีราชการเด็ดขาดสำหรับชาติให้ลงโทษประหารชีวิต ได้สั่งให้ประหารชีวิตตามคำปรึกษา เพราะเห็นว่าทหารเพิงตั้งขึ้นใหม่ๆในหัวเมืองถ้าลดหย่อนโทษจะเป็นเยี่ยงอย่างให้มีความกำเริบ กำหนดจะได้นำไปยิงเสียในเวลาพรุ่งนี้”